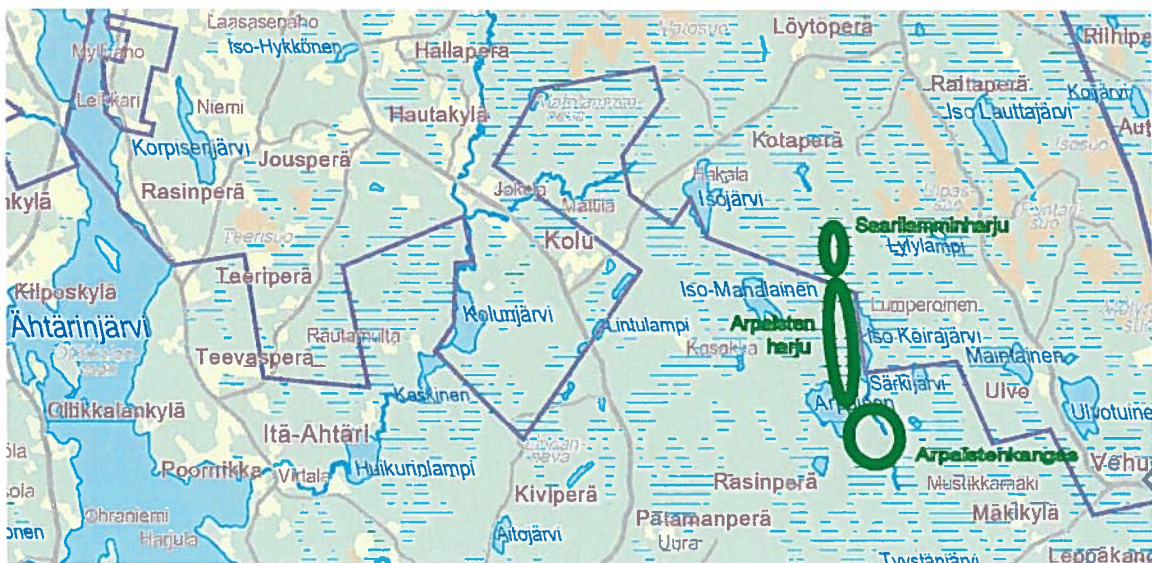

ARPAISTEN-SAARILAMMEN HARJUMUODOSTUMA SOINISSA JA ÄHTÄRISSÄ

Arpaisten – Saarilammen harju on runsaat viisi kilometriä pitkä yhtenäinen muodostuma Soinin ja Ähtärin kuntarajan tuntumassa Suomenselällä (kartta 1). Se on osa harjuketjua, joka alkaa Sisä-Suomen reunamuodostumalta Jämsästä, kulkee Keuruun ja Multian kautta Ähtäriin ja päättyy Soinin keskustan pohjoispuolelle Kuninkaanjoen laaksoon.

Sisä-Suomen reunamuodostuma syntyi Laukaan – Jyväskylän – Muuramen – Jämsän – Kuoreveden Hallin – Juupajoen – Hämeenkyrön Kyröskosken – Kankaanpään Niinialon vyöhykkeelle mannerjäätikön sulamisen keskeytyessä noin sadan vuoden ajaksi 11 000 – 10 900 vuotta sitten. Ilmaston uudelleen lämmetessä jäätikön reuna jatkoi vetäytymistään kohti luodetta ja saavutti Perämeren rannikon noin 700 vuodessa (Marjatta Koivisto: Jääkaudet, s. 76-77). Pohjanmaalla jäätikön reunan vetäytymisnopeus oli keskimäärin 300 – 400 metriä vuodessa, joten jäätikön reunan voidaan arvioida olleen Arpaisten seudulla noin 10 600 vuotta sitten.

Arpaisten – Saarilammen harjuselänteen eteläisin muodostuma on Arpaistenkankaan kilometrin pituinen ja puoli kilometriä leveä kerrostuma. Arpaiskämpän pohjoispuolella muodostuma jatkuu kapeana ja enimmillään viidentoista metrin korkuisena selänteenä Käärmekekukulalle. Ison ja Pienen Koirajärven välisellä kannaksella harju kohoaa vain kahdesta viiteen metriä järvien ja harjua reunustavien soiden pintaa korkeammalle. Harjujakson pohjoisin osa on kapea ja jyrkkärinteinen Saarilammenharju.

Kartta 1. Arpaisten-Saarilammen harjumuodostuma sijaitsee Vehun ja Kolun kylien välisellä laajalla metsäalueella Ähtärin ja Soinin rajalla. Pohjakartta: Maanmittauslaitos.

Harjumuodostuman synnystä

Harju syntyy mannerjäätikön sulamisvaiheessa jäätikön tunnelissa virtaavan joen uomaan. Paksun mannerjäätikön pohjalla jää muuttuu kovassa paineessa elastiseksi ja virtaa jäätikön reunaa ja jäätikössä olevia tunneleita ja railoja kohti. Jäävirta höylää maa- ja kalliope-

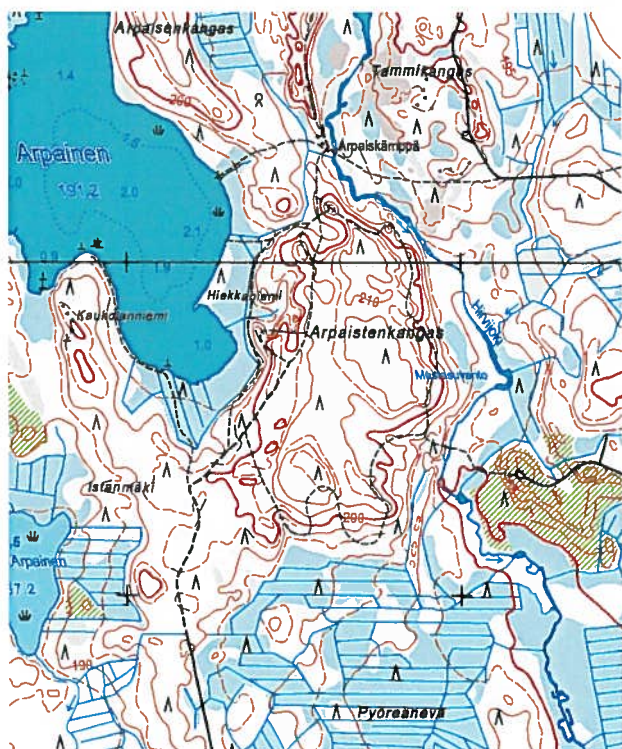
rästä mukaansa kiviä ja maa-ainesta. Jäätikköjoessa voimakas virta on kuljettaa, rikkoo, kuluttaa ja hioo ainesta. Kun virtaus syystä tai toisesta hidastuu, kivi- ja maa-aines kasautuu joen uomaan muodostumaketjuksi.

Harjumuodostuman maa-aines on lajittunutta soraa, hiekkaa ja hietaa ja sen rakenne on yleensä kerroksellinen. Jäätikköjoen virtauksen hidastuessa karkeammat maa-ainekset sora ja hiekka kasautuvat ensin ja hienompi aines kulkeutuu kauemmaksi.

ARPAISTENKANGAS

Harjuketjun eteläisin muodostuma Arpaistenkangas on sorasta, hiekasta ja hiedasta jäätikköjoen suusaan kasautunut suistomainen *harjudelta* (kartta 2). Sen ylimmät kohdat ovat 213 metrin korkeudella nykyisestä merenpinnasta ja runsaat 20 metriä Arpaisen järven pintaa korkeammalla. Pohjoisesta virrannut jäätikköjoki on tuonut mukanaan kivi- ja maa-ainesta, joka virtauksen heikentyessä on kasautunut jäätikön reunaosan laajentuneeseen railoon.

Harjudelta on kuivalle maalle syntynyt muodostuma. Sen pinta on loivasti kumpuileva. Arpaistenkankaan etelä- ja itälaidalla on havaittavissa kuruja ja uomia, joita pitkin vesi on virrannut alas mereen. Itämeren Ancyclus-järvivaiheen korkein ranta on ollut muodostuman kaakkoiskulmalla nykyisen Hirvijoen rantamilla noin 180 - 185 metrin korkeustasolla ²⁾.

Kartta 2. Arpaistenkangas on jäätikköjoen suusaan syntynyt suistomainen muodostuma, harjudelta. Pohjakartta: Maanmittauslaitos.

²⁾ Korkeimman merenrannan tason määrittäminen perustuu Suomen Kartastossa julkaistun kartan avulla harjualueesta laadittuihin korkeusprofiileihin (Suomen kartasto: vihko nro 112 Suomen kartoitus s. 17: Tärkeimmät muinaisrannat, 1984).

Arpaistenkankaan harjudeltan maa-aines lieinee peräisin pääosin Ison Koirajärven lähiympäristöstä, mutta huomioon ottaen muodostuman suuren koon materiaalia on voinut kulkeutua jopa kymmenen kilometrin matkalta pohjoisen ja luoteen suunnalta.

Miksi jäätikköjoen suisto syntyi juuri Arpaistenkankaan kohdalle? On mahdollista, että muodostumalla on kalliosydän, joka on hidastanut jäätikköjoen virtausta ja aiheuttanut aineksen kasaantumisen. Selvittäminen vaatisi lisätutkimuksia. Toisaalta jäätikön reuna on voinut pysytellä jonkin aikaa paikoillaan mahdollisen kylmemmän sääjakson aikana. Selkeitä merkkejä paikallaan pysymisestä ei kuitenkaan ole, vaikka Arpaistenkankaan sekä itä- että länsipuolella on joitakin vähäisiä mannerjäätikön reunan suuntaisia moreeniharjanteita. Reunamoreenit syntyivät jäätikön reu-

nan tilapäisesti edetessä ja työntäessä reunamalta pudonnutta moreenia edellään valliiksi. Todennäköisintä on, että jäätikköjoen virtaus on vain hidastunut jäätikön reunan leveähkössä railossa ja lähestyessään reunan eteläpuolella olevaa pinnanmuodoiltaan kohtalaisen tasaista aluetta.

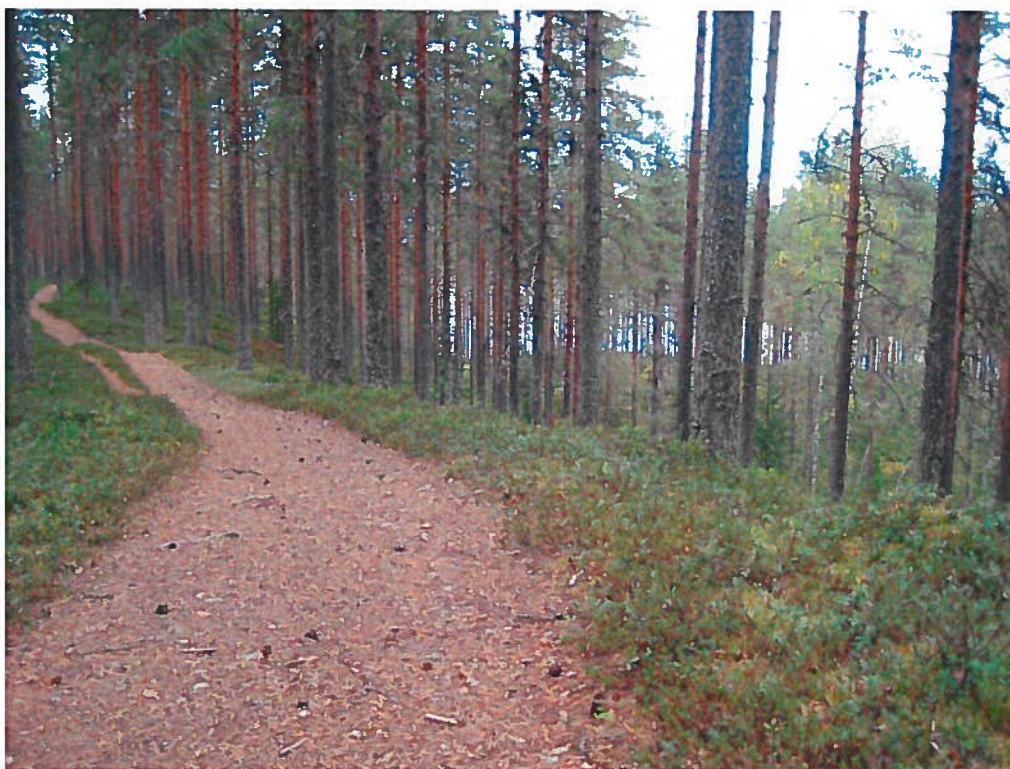
ARPAISTEN HARJU ¹⁾

Arpaistenkankaan harjudeltan pohjoisreunasta Arpaiskämpältä alkaa varsinainen harju-mainen muodostuma (kartta 3). Sen korkein kohta on 208 metrin korkeudella merenpinnasta ja yli 15 metriä järven pinnasta (kuva 1). Jäätikköjoen tunneli on ollut paikoitellen suppeampi ja paikoin avarampi, jolloin joen kuljettamat ainekset ovat kasautuneet leveämmälle alueelle. Harjussa on myös haarautumia ja harjukuoppia eli suppia. Ne ovat syntyneet virran mukana kulkeutuneiden jäälohkareiden hautautuessa harjun maa-ainesten alle ja myöhemmin sulaessa. Harjun korkea osa päättyy Käärmekekukulalle. Ison Koirajärven pohjoispään ja Saarilammenharjun välisellä alueella harjuaineksen kasaantuminen on ollut vähäisempää ja muodostuma on jäänyt matalaksi (kuva 2). Harjun materiaali on ainakin pintaosassa hiekkaa ja hietaa.

Kartta 3. Arpaisten harju¹⁾ jakaa järvalueen pohjoisosan kahtia. Pohjakartta: Maanmittauslaitos.

¹⁾ Arpaistenkankaan pohjoispuoliselle Arpaiskämpältä alkavalle harjulle ei ole peruskartassa nimeä. Tekstissä se on nimetty Arpaisten harjuksi.

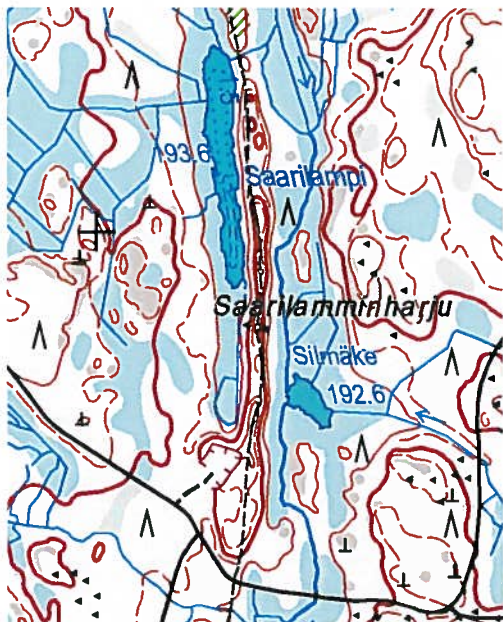
Kuva 1. Polku Arpaisten harjulla. Taustalla Ison Koirajärven järven eteläpäätä.

Kuva 2. Arpaisten harjun matalaa selännettä Iso Koirajärven järven pohjoispäässä. Harjun pintaosan maa-aines on hiekkaa ja karkeaa hietaa.

SAARILAMMENHARJU

Yhtenäisen harjumuodostuman pohjoisin osa Saarilammenharju edustaa harjutyyppiä puh-taimillaan. Jäätikkötunneli on ollut ahdas ja harju on muodostunut kapeaksi ja jyrkkärin-teiseksi (kartta 4 ja kuva 3).

Kartta 4. Saarilammenharju. Pohjakartta: Maanmittauslaitos.

Kuva 3. Saarilammenharjun geometrisen tarkka muoto on silmiinpistävä.

Saarilammenharjua reunustaa itäpuolella vetinen suo, jonka keskellä on Silmäke -niminen lampare (kuva 4). Suolla virtaa pohjoisesta Kiukaanlammesta etelään Isoon Koirajärveen laskeva puro. Muodostuman länsireunalla on pitkulainen vain nelisenkymmentä metriä leveä Saarilampi (kuva 5) ja lammen eteläpäässä kapea suo. Saarilammen vedet laskevat harjun pohjoispäässä sijaitsevaa ojaa pitkin itäpuolen puroon. Lammen pinnan korkeus merenpinnasta on 193 metriä. Harjun korkein kohta on 205 metrin korkeudella merenpinnasta ja 12 – 13 metriä ympäröivän suo- ja lampimaiseman tasosta.

Sekä Arpaisten harju että Saarilammenharju ympäristöineen ovat olleet parikymmentä metriä jääkauden jälkeisen ylimmän merenrannan yläpuolella. Itämeren Ancyclus-järvivaiheen aallokko ei siten ole päässyt huuhtomaan harjujen reunamia ja niiden syntyvaiheen muodot ovat säilyneet ennallaan.

Kuva 4. Nousu etelän suunnasta Saarilammenharjun korkeimmalle kohdalle. Maa-aines on pintaosissa hiekkaa ja hietaa.

Kuva 5. Saarilammenharjun kupeessa sijaitseva Saarilampi pohjoisen suunnasta.

Kuvat 6 ja 7. Saarilammenharjun korkeinta kohtaa harjun keskivaiheilla. Jäätikköjoki on kerrostanut jyrkkään rinteeseen kivistä soraa. Suurimmat kivet ovat vierineet harjun alarinteelle. Kuvat pohjoisen suunnasta.

Teksti ja kuvat: Teuvo Pajukoski, DI maanmittaus